

Nechat mluvit fakta

S historikem Tomášem Staňkem o nuceném vysídlení Němců z Československa, jeho odborné práci a studiu dějin česko-německých vztahů

PETR BLAŽEK, PAVEL ZEMAN

Již na počátku 90. let vyšla vaše monografie *Odsun Němců z Československa*. Zajímalo by nás, jak jste se k tomuto tématu dostal a jak obtížné bylo před rokem 1989 studovat v archivech.

Bezprostředním podnětem pro bádání o tomto tématu bylo především to, že jsem v našem pohraničí nejednou navštívil místa, kde žilo a odkud odešlo německé obyvatelstvo a kde panovala velmi zvláštní atmosféra. Prožitá imprese pak vedla ke kladení neodbytných otázek, na které jsem začal hledat odpovědi. Za další inspiraci považuji fakt, že jsem v 70. a 80. letech získal možnost zpovzdálí sledovat exilovou debatu o poválečném vysídlení německého obyvatelstva, zvláště po publikaci statě Jána Mlynárika *Tézy o vysídlení československých Němců* v časopise *Svědectví* v roce 1978.¹ Povzbuzením mého zájmu bylo také stopování různých reakcí na tuto látku v domácím samizdatu. Zmíněné motivy mě pak přivedly k soustředěnějšímu úsilí dovědět se více o problematice, která v našich moderních dějinách zaujímá exponované místo.

Jako pracovník tehdejšího Slezského ústavu ČSAV v Opavě jsem měl přece jen příležitost zaznamenat, co se o věci napsalo či píše v cizině, hlavně díky vstřícnosti naší knihovny. Touto cestou jsem se hlavně v 80. letech dostal k zahraniční literatuře, v první řadě k německým publikacím. Jednalo se nejen o zveřejněné vzpomínky pamětníků, ale i o odbornou či popularizační produkci. Snažil jsem

se rovněž přečíst to nejdůležitější, co k věci vyšlo u nás, zejména v 60. letech, ale i později, např. z pera etnografů a etnologů, jimž byl v rámci státního plánování vědy poskytnut určitý prostor pro analýzu průběhu a důsledků nového osídlení pohraničí, nebo regionálních historiků. Tyto příspěvky byly sice poznamenány režimní ideologií, ale občas se v nich objevila také zajímavá faktografie. S tématem jsem se střetl také proto, že jsem byl zapojen do plnění oficiálního výzkumného zadání, které mělo směřovat k sestavení jakéhosi přehledu o politice vůči menšinám, pochopitelně v duchu toho jedině správného výkladu. Paralelně s tím, ovšem bez ohledu na preferovaná schémata příznačná pro tehdejší posuzování poválečného odsunu, jsem využil vzniklé šance a začal „do šuplíku“ psát text vycházející z informačních zdrojů, k nimž jsem se zatím všelijak propracoval. Pokud šlo o rešerše v archivech, mohl jsem jako člověk s jakousi vědeckou profilací nahlédnout do některých tehdy přístupných fondů v centrálních a regionálních institucích. K tomu je ovšem třeba dodat, že řadový badatel, jímž jsem byl, neměl ani ke konci 80. let možnost pracovat s těmi nejvýznamnějšími, pro danou materii klíčovými prameny.

Měl jste k dispozici některé inventáře k příslušným archivním fondům z tehdejšího Státního ústředního archivu?

Co se týče tohoto archivu, byly možnosti získat ve větší šíři potřebné

poznatky limitované, něco jsem však přesto využil. Hlavní bází mého archivního výzkumu byl tehdy předchůdce současného Zemského archivu v Opavě, v němž jsem se přednostně zaměřil na materiály ostravské expozitury Moravskoslezského zemského národního výboru z let 1945 až 1949. Jejich studium mi určitě hodně napomohlo k tomu, že jsem si mohl alespoň v základních obrysech ozřejmit, o co vlastně v poválečném postupu vůči Němcům šlo. Vzhledem k povaze dochované dokumentace (normativní akty, oběžníky, výnosy k přípravě a provádění odsunu, různá souhrnná hlášení aj.) jsem si postupně vytvářel přesnější představu o problematice nejen v regionálním, ale i v celostátním měřítku. V Praze prohlédnuté a excerpované písemnosti představovaly v dané fázi převážně jen doplněk zjištění nezbytných k rámcové rekonstrukci sledované látky.

Zásadní změna pochopitelně nastala po roce 1989, kdy již bylo poměrně snadné čerpat informace z celé řady fondů v archivech, kde jsem, až na ten opavský, předtím jen sbíral drobtý. V této souvislosti nemohu nevzpomenout, že jsem byl začátkem 90. let mezi prvními historiky, kteří se dostali k archiváliím uloženým na pracovišti tehdejšího Archivu ministerstva vnitra v Kanicích u Brna, kde na mě čekaly doslova stohy dokumentů vztahujících se zejména ke vzniku a fungování táborem soustavy v českých zemích po květnu 1945 nebo k vyšetřování případů poválečného „revolučního“ násilí. Teď budu trochu osobní.

1 MLYNÁRIK, Ján: *Tézy o vysídlení československých Němců*. *Svědectví*, 1978, č. 57, s. 105–122. Stať vyšla pod pseudonymem Danubius.

Pobyty v Kanicích mě vzhledem k typu pramenů, kterých jsem se s pocitem odkrývání něčeho zvláště chmurného dotýkal, velmi obohatily. A to nejen co do úplnějšího pochopení zkoumaných problémů, ale i většího porozumění významu psychologických faktorů v historikově angažmá. Mnohem zřetelněji než dříve jsem si totiž právě zde uvědomil, že historická práce je konečným svérázným způsobem ožívování minulé skutečnosti, jejíž znovuzjevení nebo, metaforicky řečeno, vytažení z temnoty zapomnění má pro samotného badatele zcela konkrétní smysl. V následujících letech jsem při rešerších v řadě jiných archivů tuto zkušenost s takovou vnitřní iluminací nezopakoval. Asi to tak mělo být.

Dalším tématem, kterému jste se tehdy věnoval, bylo postavení německé menšiny v českých zemích po roce 1948. V roce 1993 vám na toto téma vyšla monografie.

Rukopis této knihy vznikal také již koncem 80. let, určité věci bylo ještě před jeho zveřejněním třeba upravit a doplnit. Tehdy se již různých tematik spojených s historií česko-německých vztahů včetně jejích nejdramatičtějších etap chopila celá řada dalších historiků, starších i mladších. Skutečnost, že se otevřely archivy, zásadně přispěla k rozvoji základního výzkumu. Tehdy jsem se rozhodl zaměřit pozornost na důkladnější osvětlení způsobů zacházení s početnými skupinami lidí, kteří byli po skončení války označeni za „státně nespolehlivé“, a to nejen pro své nezřídka hanebné skutky z nedávné minulosti, ale také jen pro svou národnost.

V popředí mého zájmu se tak ocitla problematika zajišťování, soustřeďování, internace, vyšetřování a věznění těchto osob a vůbec diskriminačních a perzekučních opatření, jež se vůči nim na jaře a v létě 1945 uplatňovala. Z těchto analýz vzešly dvě knížky, s časovým odstupem pak následovaly další monografie o osudech retribučních vězňů a tolik diskutovanému tématu bezprostředně poválečného násilí. Po seznámení s mladým švýcarským historikem Adrianem von Arburgem², který již měl za sebou některé zdařilé badatelské výkony a velmi dobře ovládal češtinu, což bylo velké plus především pro studium v tuzemských archivech, jsme se z jeho podnětu začali zabývat myšlenkou zpracovat zásadní edici dokumentů domácí proveniencí, jež by souhrnně ilustrovala nejdůležitější stránky a souvislosti poválečných migrací v podmínkách českých zemí. Realizaci tohoto záměru usnadnila skutečnost, že participující editoři a jejich spolupracovníci disponovali poměrně značným množstvím již v minulosti pořízených kopií relevantních archivních dokumentů. Musely se pochopitelně provést i nové výzkumné sondy. Já jsem se v této době začal také více zajímat o fenomén „zajetí“, konkrétně o to, jak vypadala v prvním poválečném období situace německých válečných zajatců pobývajících v českých zemích a jak to bylo s předválečnými čs. občany, kteří se ocitli v sovětském zajetí. Získaná zjištění jsou prezentována v některých dílčích studiích, základní faktografii uvádí samostatná publikace.

Odborná, popularizační i publicistická produkce k historii česko-německého poměru, obzvláště v éře jeho

dramatického zlomu, se v současnosti rozrostla do nebyvalých rozměrů. V konfrontaci s otázkami, o nichž zde rozprávíme, sehrávaly ve vzdálenější i bližší minulosti neopominutelnou úlohu nejednou i bouřlivé veřejné diskuse. Výměna názorů reagujících též na různé podněty politického rázu působila někdy inspirativně, jindy však šlo spíše o pouhé recyklování diskurzu, který se nikam dále neposouval. Vlastní historický výzkum ale vcelku zdárně pokračoval. Troufám si říct, že česká historiografie postoupila v dané oblasti hodně kupředu a že má co nabídnout i v mezinárodním měřítku. Nemohu zde přirozeně uvádět všechny, kteří se o to výrazně zasloužili. Potřebné informace o autorském zázemí obsahují dostupné bibliografické přehledy nebo hodnotící komentáře. Přesto mi to nedá, abych se znovu nezmínil o kolegovi Arburgovi, a to nejen z toho důvodu, že na základě mimořádné znalosti českých pramenů napsal celou řadu přínosných statí i obsáhlejších pojednání,³ ale též pro jeho sympatickým „helvétským“ nadhledem zbarvený přístup k obecnějším otázkám, kterým se při hodnocení role etnického faktoru v moderních dějinách střední Evropy nelze vyhnout. Z poslední doby je určitě namíste upozornit např. na články a novou knížku Matěje Spurného nebo práce Tomáše Dvořáka z brněnské Masarykovy univerzity, který se pokusil o komparaci nucených migrací v našich a polských podmínkách a který současně patří k průkopníkům zpracování poměrně málo známé problematiky vnitřního (nuceného) přesídlování Němců a dalších skupin obyvatelstva na teritoriu českých zemí v letech 1947–1950.⁴

2 Dnes působí v Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Viz <http://www.vnppc.cz/arburl/> (citováno k 20. 5. 2013).

3 Viz např. ARBURG, Adrian von: *Die Besiedlung der Grenzgebiete der böhmischen Länder 1945–1950. Forschungsstand, ausgewählte Probleme und Arbeitsbibliographie*. Grin Verlag, München 2001 a též: *Zwischen Vertreibung und Integration. Tschechische Deutschenpolitik 1947–1953*. Phil. diss. FSV UK, Praha 2004, 2 sv.

4 SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Antikomplex, Praha 2011; DVOŘÁK, Tomáš: *Pohraničí a Ziemie odzyskane. K vybraným aspektům sídelní politiky v poválečné střední Evropě. Časopis matice moravské*, 2003, roč. 122, č. 2, s. 447–490 a též: *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. Matices moravská, Brno 2012.

Doc. PhDr. TOMÁŠ STANĚK, CSc. (nar. 15. října 1952 v Ostravě) je český historik a vysokoškolský učitel. V letech 1972–1977 vystudoval Filozofickou fakultu Univerzity Palackého v Olomouci, poté působil ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě a přednášel na filozofických fakultách univerzit v Olomouci a Ostravě. V současnosti působí na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě. V historickém bádání se zaměřuje na vysídlení Němců z Československa, národnostní menšiny, poválečné perzekuce a dějiny českého pohraničí. Autor monografií *Odsun Němců z Československa 1945–1947* (Academia – Naše vojsko, Praha 1991), *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa (1918–1948)* (Amosium servis, Ostrava 1992), *Německá menšina v českých zemích 1948–1989* (Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1993), *Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945* (Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1996), *Tábory v českých zemích 1945–1948* (Tilia, Šenov u Ostravy 1996), *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955* (Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava 2002), *Verfolgung 1945. Die Stellung der Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien (ausserhalb der Lager und Gefängnisse)* (Böhlau Verlag, Wien 2002), *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování* (ÚSD AV ČR, Praha 2005), *Internierung und Zwangsarbeit. Das Lagersystem in den böhmischen Ländern 1945–1948* (Oldenbourg Verlag, München 2007) a *Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945–1950. Nástin vybraných problémů* (Slezské zemské muzeum, Opava 2011). Společně se švýcarským historikem Adrianem von Arburgem je hlavním editorem rozsáhlé edice dokumentů *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*, dosud vyšly tři svazky (Zdeněk Susa, Středokluky 2010–2011).

Tomáš Staněk během rozhovoru

Foto: Přemysl Fialka

Publikována byla také cenná, studiem archivních pramenů solidně podložená díla některých mladších zahraničních historiků.⁵ Pokud jde o německojazyčné prostředí, je třeba kromě již renomovaných znalců tématu (Detlefa Brandese aj.) uvést mj. Andream Wiedemanna, jenž napsal monografii o průběhu a efektech

osídlování německým obyvatelstvem opuštěného pohraničí.⁶ V Rakousku vznikla již v 90. letech kvalitní práce Emilie Hrabovec o nucených migracích na Moravě.⁷

Devadesátá léta minulého století představovala u nás bezesporu zakladatelskou etapu zkoumání poválečných nucených migrací a jejich vlivu

na utváření poměrů v tzv. třetí republice, resp. i na charakter přechodu mezi ní a poúnorovým Československem. V každém případě je dnes na co navazovat, možnosti dalšího bádání a kladení otázek, jež by některé skutečnosti postavily do nového, ostřejšího světla, nejsou očividně vyčerpány. To, do jaké míry a s jakým pře-

5 Viz např. BRYANT, Chad: *Praha v černém. Nacistická vláda a český nacionalismus*. Argo, Praha 2012; GLASSHEIM, Eagle: *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*. Garamond, Praha 2012; GERLACH, David: *For Nation and Gain. Economy, Ethnicity and Politics in the Czech Borderlands, 1945–1948*. PhD. Dissertation, University of Pittsburgh, Pittsburgh 2007; FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Academia, Praha 2010.

6 WIEDEMANN, Andreas: *„Komm mit uns das Grenzland aufbauen!“ Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945–1952*. Klartext, Essen 2007.

7 HRABOVEC, Emilia: *Vertreibung und Abschub. Deutsche in Mähren 1945–1947*. Peter Lang, Frankfurt am Main 1996.

sahem poznamenal dobový přístup k tzv. státně nespolehlivému obyvatelstvu právní a morální vědomí české společnosti, jakým způsobem a do jaké hloubky v ní rezonoval, jaké byly jeho motivace a konsekvence, to vše je trvajícím výzvou pro detailnější výzkum. Například o postojích české veřejnosti nebo cílech a taktice politických stran je již mnohé známo, nikoli však zase natolik, abychom mohli suverénně formulovat zcela jednoznačné závěry. I v jiných otázkách, z nichž namátkou vybírám např. podíl pravidelné armády na vysídlovacích operacích, počínání důstojníků a vojáků Rudé armády, vliv Sovětů a Západu na tehdejší dění mimo diplomatickou sféru apod., je nadále možno prokázat badatelskou erudici. A abych nezapomněl: téma zvrátů v dosavadním sociálním, politickém a národnostním uspořádání země před únorem 1948 sice tu a tam více proniká do školní výuky, spokojenost s tímto stavem však není rozhodně namístě. Naopak je třeba vyzdvihnout skutečnost, že vznikly a vznikají početné kvalifikační práce vysokoškolských studentů, z nichž má nejedna docela slušnou odbornou úroveň. Je jen trochu škoda, že nejsou častěji publikovány, aby přispěly k rozšíření poznatků získaných zkoumáním individuálních biografii, regionálních historií a lokálních příběhů.

Vraťme se ještě do první poloviny 90. let, kdy nastaly také výrazné institucionální změny na poli studia historie česko-německých vztahů. Dříve než bylo toto téma etablováno ve vysokoškolském prostředí, začala již v roce 1990 fungovat Čs.-německá komise historiků, jež působí doposud.⁸ Jak tato „institucionalizace“ studia historie česko-německých vztahů v moderní době od druhé poloviny

19. století dále ovlivnila vaši práci a jak jste ji reflektoval?

Ustavení komise bylo určitě přínosem pro zintenzivnění studia historie česko-německých vztahů, v rámci její činnosti byly uskutečněny některé zajímavé projekty. I když nelze odhlédnout od faktu, že vznik tohoto grémia byl spojen s politickým zadáním, jež vyplývalo z oboustranné snahy napomoci dialogu, soudím, že jeho aktivity nebyly tímto znamením zrodu ovlivněny nad přijatelnou mez. Komise uspořádala řadu mezinárodních konferencí a jiných úspěšných podniků, diskutovalo se v ní nejednou i o brizantních problémech společné minulosti. To, že se komise postupně stala vhodnou platformou pro představení nejnovějších výsledků bádání, dokládá celá řada publikací, o jejichž vydání se zasloužila. Z jejího podnětu byl mj. v polovině 90. let sestaven také první stručný, konsenzuálně koncipovaný nástin vývoje česko-německých vztahů od poloviny 19. století.⁹ Pozitivních výsledků je mnoho a lze jen doufat, že se bude v tomto duchu pokračovat. Pochopitelně, je zde i leccos, co by stálo za kritickou úvahou. Osobně se např. domnívám, že komise mohla klást přece jen silnější důraz na přípravu syntetických děl, případně ambicióznějších pramenných edic, nebo že se mohla výrazněji veřejně prezentovat.

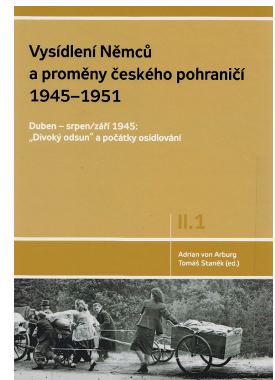
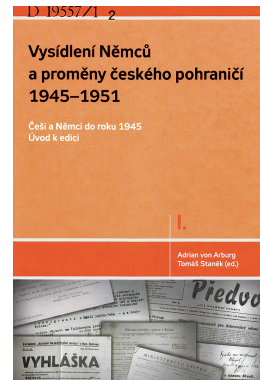
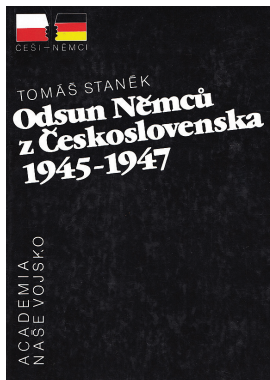
Překonávání bariér, nedorozumění a stereotypů pocházejících z minulosti je bezesporu komplikovaný proces. V této souvislosti bych chtěl mj. upozornit na to, že i někteří odborně školení historici mají občas sklon redukovat celý složitý komplex česko-německé historie na pouhé variace binacionálního vztahu, který je vyňat z celkového střeoevropského kontextu. Toho by se měl výzkum poválečných nucených migrací vyvarovat. Při posuzování jejich příčin,

průběhu a důsledků bychom měli vždy vážit míru vlivu, jaký na tyto události měly jak konkrétní poměry, tak obecnější civilizační trendy charakterizované postupem modernizace, rostoucí úlohou státu v organizaci masové společnosti a rozšířením kolektivistických ideologií a sociálních mýtů, resp. účelových instrumentalizací starších tradic a vzorů etnického vymezení, třídění a klasifikování. Žádoucí by nepochybně bylo, a to i pokud jde o analýzy česko-německého poměru, upustit od aplikace generalizujících etnicko-historických či etnicko-politických měřítek. Do výkladu by se měly více a důkladněji integrovat poznatky z ekonomické, sociální a kulturní sféry, jež přináší jiné vědní obory. Historický přístup si ovšem musí zachovat svou specifčnost a bylo by pošetilé rozpouštět jej v metodicky odlišně komponovaných rozborech, jak to někdy bývá zvykem. Dále bych chtěl říct, že při zpracování tématu, o němž hovoříme, mohou podnětněji než rozmáchlé, někdy zřejmou povrchností i povážlivou neznalostí faktografie trpící komparace působit spíše záběrem užší, na několik vybraných jevů pečlivěji soustředěná srovnání. Předpoklady pro to již dnes existují, takže sestavení celistvějších pojednání o společných rysech a zvlátnostech poválečných nucených migrací v zemích či regionech středovýchodní Evropy by bylo velmi vítané.

Někdy se zdá, že v práci komise z 90. let je patrné soustředění na období let 1938–1947 a že z debaty mizí to, co následovalo. Je to ze zpětného pohledu zvláštní perspektiva, kdy se diskurz často přednostně obrací k vyčíslení počtu obětí a akcentaci bezprostředně poválečné vlny nuceného vysídlování, aniž by se skutečně věcně debato-

8 Od roku 1993 působí jako Česko-německá a Slovensko-německá komise historiků, ale jednájí pospolu. Blíže viz http://www.dt-ds-historikerkommission.de/startseite_3.html (citováno k 20. 5. 2013).

9 Kol. autorů: *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1996.

valo o tom, zda se jednalo o státní politiku ústící nakonec v sovětzaci. A čas od času se objeví diskuse a různá prohlášení historiků nebo politiků, kteří neustále zdůrazňují, že v roce 1945 šlo o tzv. divoký odsun, jenž nebyl řízen státními institucemi z centra. Vaše edice k odsunu a osídlování pohraničí¹⁰, ale i některé další studie opřené o domácí prameny přitom jednoznačně nabourávají tvrzení, že tento proces nebyl organizován a dirigován shora, že tedy nešlo o určitou formu militarizace politiky v raném poválečném období.

Tento problém je nepochybně nutno zvažovat ve vícestranných souvislostech. Již dříve, ale především pak s nástupem nacismu začala osud Evropy podstatně formovat zvláštní sféra státní politiky, která v určité metamorfóze přetrvávala i po druhé světové válce a kterou v prostoru, kam se po etapě panování Říše rozšířil vliv Sovětů, v jistém stupni akceptovaly či tolerovaly i demokratické státy vítězné protihitlerovské koalice. Z jejich pohledu se v nové situaci zdála být státem plánovaná a řízená populační a sídelní politika spojená s teritoriální distribucí početných skupin etnicky „filtrovaných“ lidí vhodným způsobem zahánění strašidel možných příštích ničivých konfliktů. Co se týče z dějinné scény

vypuzeného německého nacionálního socialismu, realizoval předtím, na vrcholu své moci, výše zmíněné postupy v obzvlášť obudné podobě. Jednak s cílem dobytí větší „Lebensraum“ (životní prostor), jednak vytvořit současně během války, hlavně té, kterou vedl na Východě, předpoklady pro následné dokončení procesu rasové purifikace a zotročení celých národních společenství považovaných za lidsky méně hodnotný rezervoár pracovní síly. S rysy příznačnými pro svou ideologii a praxi naplňování vize „socialistické“ modernizace a homogenizace společnosti aplikoval praktiky řízených sídelních změn včetně masových přesunů a deportací rovněž sovětský režim. Na základě fakticky permanentní, byť všelijak obměňované sociální kategorizace obyvatelstva přitom nasadil, především od začátku Stalinovy „revoluce shora“, dostupný logistický potenciál, hierarchicky vybudovaný mocenský aparát a široký rejstřík donucovacích či přímo násilných metod. Ty byly více či méně souběžně uplatňovány i proti „nespolehlivým“ národům a etnickým skupinám, což se ukázalo již v průběhu 30. let, poté za války i po vytlačení německého agresora.

Pokud jde o poválečnou střední Evropu, přitakaly západní velmoci, i když nijak nadšeně, sídelně politickým ambicím malých spojenců, kteří

organizovali své transfery, nejen s přihlédnutím k potřebě konečně nějak „uklidnit“ tento pro ně poněkud nepřehledný a zčásti nevypočítatelný prostor, ale současně též v důsledku globálnějších strategických úvah souvisejících i s oprávněným tušením, že na země za padající železnou oponou ztratí vliv. Stalinova podpora přijatého řešení „německé otázky“ na Východě včetně Československa, odkud sovětská okupační administrativa v Německu přijímala již od začátku léta 1945 desítky tisíc vyhnanců, byla od doby, kdy to uznal za politicky užitečné, zřejmě, takže spontánní útek Němců mohl přejít do fáze jejich nuceného vysídlování. Tehdy (a také později) již ovšem nešlo pouze o historickými zkušenostmi a potřebami mírové poválečné obnovy zdůvodňovanou nezbytnost vyloučit do budoucna možnost destruktivních střetů s nacionálním podtextem, ale o součást státem iniciované a prováděné systémové změny, která měla vůbec skoncovat se „starým světem“ a plánovitě jej nahradit světem lepším, „socializovanějším“, racionálněji uspořádaným a řízeným. Srovnání s praxí nacistů nebo odkazy na genocidní úmysly však rozhodně nejsou namístě. Podle mého názoru ale platí, že tam, kde se etablovaly připomenuté koncepty sídelní a národnostní politiky, kde se začaly uplatňovat dobo-

¹⁰ K projektu blíže viz <http://www.vnppc.cz> (citováno k 20. 5. 2013).

První transport odsunutých Němců z Mariánských Lázní do americké okupační zóny Německa, 25. 1. 1946

Foto: ČTK

vým okolnostem přizpůsobené metody státního managementu etnických identit vyúsťující v nucené migrace milionů lidí, současně vznikaly, přirozeně nikoli izolovaně od působení dalších závažných společenských a politických faktorů, předpoklady pro nastolení totalitních pořádků.

Fenomén etnicity, jehož význam v Evropě od poloviny 19. století stále narůstal, aby ji v podobě vyhroceného nacionalismu takřka smetl v obou světových válkách, si svou mimořádnou sílu podržel i po skončení té druhé, kdy se jej středoevropské země, které s ním měly dlouhodobě nějaký problém, snažily nějak vtěsnat do rámce své státní rezóny. Éra státního vměšování do etnických identit tak mohla pokračovat, tentokrát v úzkém sepětí s procesem komplexnější společenské transformace. V podmínkách budování komunistických režimů východního bloku pak sehrávaly na-

cionálně relevantní skutečnosti docela zvláštní, někdy významnější a jindy zase podřadnější úlohu. V každém případě, přes oficiálně proklamované principy tzv. proletářského či socialistického internacionalismu, zůstával jejich mobilizační potenciál nemalý.

Převrat v národnostní a sídelní struktuře českých zemí po roce 1945, který byl současně provázen masivním přerozdělením majetku, postavil do popředí i otázku, co si dále počít s Němci, kteří v republice po dokončení hromadných vysídlovacích akcí zůstali. Hledaly se a spíše zkusmo aplikovaly různé varianty. Některé umírněnější hlasy zaznívající ještě před únorem 1948, kdy se již pokračování v rozsáhlém transferu za hranice nejevilo jako reálné, poukazyvaly na možnost postupné, nediskriminační integrace zbytku německého etnika, přičemž se ale nepočítalo s tím, že by mohlo získat

minoritní status. Radikálněji zaměření činitelé po uznání faktu, že další odsun nebude hlavně z mezinárodněpolitických důvodů možný, horovali pro přesídlení početnějších německojazyčných komunit z pohraničních terénů do vnitrozemí. Zde mělo dojít k jejich důslednému pracovnímu využití, „rozptylu“ a postupné, ze státoobčanského hlediska ovšem stále výběrové asimilaci. Uvažovalo se i o různých přechodných modalitách. Vnitřní přesídlování se skutečně odehrálo, výsledky ale nebyly nikterak uspokojivé. Komunisté, kteří inklinovali k „rozptylovému“ řešení a chtěli je spojit s rozsáhlejší „očistou“ pohraničí od nepřátelských živlů vůbec, si však i po získání mocenského monopolu nebyli zcela jisti v tom, jakou konkrétní cestou se dále ubírat. Do hry tehdy vstoupily vztahy k nově ustanovené Německé demokratické repub-

lice a ohledy na dodržování zásad proletářského internacionalismu, ale i záměry Moskvy stmelit a upevnit komunistický blok jako celek. Určité tápání kolem volby pro režim nejméně riskantního přístupu k menšinám, obzvláště té německé, bylo patrné i v několika dalších letech. To se již ale pohraniční oblasti republiky staly spolehlivým předpolím tzv. lidově demokratického tábora.

Tato éra končí až rokem 1953?

Takto přesně bych to nestanovil, i když vzhledem k tomu, že v tomto roce bylo kolektivně a jednorázově uděleno čs. státní občanství všem zbývajícím Němcům, kteří je dosud nezískali, šlo v jejich postavení o jakýsi formální mezník. Začátkem 50. let fakticky končí nejzávažnější etapa zásahů státní moci do populačních a sídelních struktur. Souviselo to nepochybně i s tím, že na počátku dne bylo zvládávání mnoha jiných, v první řadě hospodářských problémů. Pokud šlo o pohraničí, zájem vládnoucí garnitury o tamní situaci kolísal, projevovaly se různé konjunkturální výkyvy. Překonat následky předchozího vývoje se však přes některé dílčí, propagandisticky hodně využívané úspěchy příliš nedařilo. Obecně bylo zřejmé, že pohraniční oblasti se navzdory opačné rétorice odcizily od zbytku republiky více, než se čekalo. Ukazovalo se, že nuceným vysídlením německého obyvatelstva podmíněný sociální experiment nedosáhl výsledků, jež by byly přiměřené vynaloženým nákladům. Komunisté, jak známo, dokázali ovšem z této razantní civilizační změny vytěžit nemalý politický kapitál. Ještě před únorovým převratem ale neprobíhalo v pohraničí všechno úplně podle jejich představ, i když vítězství strany v parlamentních volbách na jaře 1946 bylo jednoznačné. Politika komunistů se zde např. musela vyrovnávat s dilematem, jak na jedné straně uspokojit očekávání novoosídlenců a na druhé straně přece jen brát určitý ohled na české starousedlíky, „hraničáře“

sžité s etnicky smíšeným prostředím, jejichž postavení nebylo nyní zrovna nejjistější vzhledem k různým zájmům ovlivňujícím posuzování státní a národní spolehlivosti. Stojí jistě za zmínku, že právě mezi starousedlíky, ale i některými novoosídlenci (např. reemigranty z Volyně) neměli komunisté úplně dominantní vliv, což pro ně nebylo uspokojivé zjištění. Proto se také různými způsoby snažili tuto nepříjemnost eliminovat. Opatření, k nimž se sáhlo, využívala nejrůznějších zákonných i podzákonných předpisů, výjimkou nebylo ani uplatnění nátlakových metod. Po únoru 1948 se při provádění „očisty“ pohraničí ještě přitvrdilo. Represe vůči nějak nepohodlným lidem, mezi nimiž se ocitli také někteří národní správci konfiskovaného majetku nebo přidělci, kteří na něm hospodařili a mohli se stát oporou soukromovlastnického sektoru, nebyly v žádném případě zanedbatelné. Myslím, že tyto a mnohé další skutečnosti, např. rovněž co se týče příčin a projevů nevráživosti mezi starousedlíky a novoosídlenci, by se měly stát předmětem zevrubnějšího studia.

Jak to vypadalo s plány exilového komunistického vedení na odsun Němců a do jaké míry byly či nebyly v souladu se záměry partnerů ve vznikajícím politickém svazku Národní fronty? Je možné hovořit o uceleném „odsunovém“ programu komunistické strany?

Českoslovenští komunisté neměli až na ojedinělé výjimky nikdy problém plasticky se přizpůsobit taktice Moskvy, což platilo i pro jejich počínání v této oblasti. V zahraničním odboji přistoupili na samotný princip masového vysídlení jinonárodního obyvatelstva teprve před zimou 1943/1944, kdy se přece jen zřetelněji vyjasnilo stanovisko Sovětů. O něco rychleji pak provedli obrat soudruzi v moskevském exilu, poté je následovali i londýnští. „Internacionalistické“ zásady, k nimž až do této doby přihlíželi, ustoupily do pozadí. Jejich postoje vycházely ze zvážení výhod odsunového řešení pro

posílení vlastních pozic v obnovené republice, zahrnovaly ovšem dílčí výhradu, že při aplikaci zamýšlených opatření vůči Němcům (a Maďarům) budou respektováni prokazatelní odpůrci nacismu. Byla to, stručně řečeno, otázka opportunity a taktiky, která nepouštěla ze zřetele perspektivu získat po osvobození pod národním praporem maximum politického vlivu a přes fázi národněfrontovní „lidové demokracie“ dospět ke kýženému cíli, tj. uchopit moc. Přesto nelze popřít, že stejně jako sociální demokraté vyvinuli také komunisté alespoň zčásti jakousi snahu ochránit německé antifašisty. Když ale doba o něco pokročila, nebylo pro ně opět žádným větším problémem změnit názor a zatlačit na jejich „dobrovolný odchod“ ze země. Souhrnně řečeno, pro KSČ představovala nacionální mobilizace spojená s přípravou a provedením odsunu jeden z velmi důležitých instrumentů ve vnitropolitickém zápasu poválečného období.

S odvoláním na starší i nedávnou minulost, národní zájmy, souhlas naprosté většiny veřejnosti, nutnost předejít eventuálnímu novému ohrožení Německem plédovaly v odstupňované míře za provedení hromadné vysídlovací akce i ostatní strany Národní fronty, hlavně národní socialisté. Politicky však nejvíce bodovali jejich rivalové z řad KSČ, kteří navíc dokázali angažovanost v této otázce obratně propojit se svým sociálním programem. K odzkoušení experimentu se jako jakýsi laboratorní prostor nabízelo pohraničí. Komunisté dokázali dobře vyhodnotit naladění nižších vrstev české společnosti a poskytnout zde jejich příslušníkům naději na materiální zajištění a vzestup prestiže, což by bez předchozího téměř plošného vymístění původního, německy hovořícího obyvatelstva bylo sotva možné. Radikální změna národnostní skladby obyvatelstva spolu s transformací vlastnických vztahů, společenských struktur a kulturního prostředí v pohraničních územích znamenala pro KSČ důležitý krok k naplnění jejich strategických cílů v celorepublikovém měřítku.

Jak se díváte na debaty o státních zásadách do etnických identit ve středoevropském prostoru, minimálně s přihlédnutím k Československu, Polsku, Slovensku a Maďarsku? O jejich podobě se vede velká diskuse. Např. americký historik Norman Naimark¹¹ označuje odsun Němců z Československa jako etnickou čistku a nachází v něm i genocidní prvky. Vámi vydávaná edice dokumentů k odsunu¹² používá na rozdíl od tohoto v Čechách zavedeného termínu implikujícího mírnější průběh státních zásahů do etnických identit pojem „nucené vysídlení“. Na druhé straně nepoužíváte výraz vyhnání, který je více zaveden v německém prostředí.

K potřebě detailněji objasnit shody či rozdíly v poválečném postupu vůči jinonárodním minoritám ve středoevropských zemích jsem se již vyjádřil. Pokud jde o termín „etnická čistka“, přešel do diskurzu z prostředí, v němž jsou patrné jisté sklony k zjednodušujícím inovacím, a to ne vždy pouze jazykového rázu. Otázka pojmosloví je ve výzkumu jistě důležitá, ovšem jen do jisté míry. Po roce 1989 se v důsledku otevření dosud upozadovaných témat česko-německé minulosti začal vcelku pochopitelně přetřásat také problém, jak nejprůměrněji označit to, co se u nás s Němci po květnu 1945 stalo. Obsah frekventovaných pojmů vyjadřuje jak různé akcenty tehdejšího dění, tak hodnotový podtext k němu zaujímaných postojů. Záležitost je o to složitější, že prostřednictvím terminologie se dostávají do popředí i politické a právní aspekty problému. Zvýšená pozornost, která byla na české straně věnována historicko-právnímu objas-

nění předmětné látky (v otázce dekretů prezidenta republiky aj.), o tom podává výmluvné svědectví. Důvody soustředění pozornosti na právní analýzy nebo sémantické rozbory jsou sice nasnadě, druhou stranou mince je ovšem skutečnost, že přitom poněkud absentuje snaha rozebrat konkrétní, kterých se ten či onen termín týká. V naší edici používáme obecně pojem „nucené vysídlení“, jenž zahrnuje jak poválečné vyhnání/vyhánění (zhruba do začátku podzimu 1945), případně ekvivalentně „divoký odsun“, tak migrace z roku 1946, označované alternativně jako „organizovaný/systematický odsun (transfer)“, resp. i „postupimský odsun“. Samotnému pojmu „odsun“ se přitom nebráníme, vnímáme jej však spíše jako určitý, v českých podmínkách dlouhodobě zafixovaný terminus technicus. Co se týče označení hektické fáze vysídlování z jara a léta 1945 jako „živelného odsunu“, nelze je považovat za adekvátní. Vysídlovací operace skutečně v této etapě byly sice zčásti inspirovány „zdola“, kde jistou živelnost nelze opomenout, na jejich přípravě a realizaci se ale vždy tak či onak podílely různé stupně tehdejší státní správy. Nejzávažnější rozhodnutí přitom na základě rámcového plánování přicházela „shora“, o čemž svědčí mj. centrálně řízené zapojení armády. Dalo by se říct, že oba proudy iniciativ a aktivit se v různých proporcích a s různými průvodními jevy slévaly, občas i střetávaly. Sotva lze ale mluvit o „živelnosti“ jako takové. Podle charakteru příčin, cílů a vlastního průběhu danými okolnostmi vyvolaných nebo přímo vynucených migrací je od sklonku války a osvobození účelné odlišit ještě okupanty prováděné evakuace, dále útoky Němců z Východu přes naše

území v západním směru, ale i řady německých starousedlíků, a poté nucené vysídlení v obou na sebe časově navazujících, specifických etapách.

V souvislosti s tím chci ještě na okraj upozornit, že v dobových pramenech úřední povahy nebyla terminologie vlastně až do počátku roku 1946 pevněji ustálená. Například v armádním prostředí se používaly spíše technické termíny („evakuace“, „vystěhování“, „přestěhování“ aj.), realita však byla mnohdy jiná, přirozeně drsnější. Výraz „odsun“ (následně častěji také vypůjčený „transfer“) se v tehdejšímu úzu výrazně prosadil až v šestačtyřicátém roce. Od té doby v českém veřejném prostoru zdomácněl. Možná také proto, že vyzníval jaksi neutrálně, i když se znatelnou příměsí pragmatického cynismu. Odsunují se přece věci, nikoli lidé.

Ale vraťme se zpátky k novějším terminologickým sporům. Nezbyvá než opakovat, že se v nich často zbytečně promrhává energie tolik potřebná pro základní výzkum. Pojmoslovné nuance je jistě žádoucí nějak reflektovat, rozhodně by ale neměly tvořit osu celého diskurzu. My jsem si již téměř zvykli na to, že kdykoli se něco, co má nějakou souvislost s moderní historií česko-německých vztahů, odehraje na politické scéně, hned vypuknou vášnivé debaty, kterých se chytí média, a nastane mela. Ověřené poznatky jdou přitom nezřídka stranou a jsou vytlačovány prezentací schématických úsudků. Zdá se, že česká veřejnost v tomto směru již poněkud ochladla, snad i otupěla. Na druhé straně nelze přehlédnout, že povědomí její nikoli zanedbatelné části o poválečných událostech se přece jen rozšířilo a více zpřesnilo, což je sympatické zejména u mladých

11 NAIMARK, Norman M.: *Plameny nenávisť. Etnické čistky v Evropě 20. století*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2006.

12 ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl I. Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici*. Zdeněk Susa, Středokluky 2010; titíž (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 1, duben – srpen/září 1945. „Divoký odsun“ a počátky osídlování*. Zdeněk Susa, Středokluky 2011; titíž (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 3. Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Zdeněk Susa, Středokluky 2010.

lidí. Mnozí z nich jsou za „velkými“ fakty a na nich budovanými dějinnými konstrukcemi schopni rozpoznat a citlivěji vnímat skutečné osudy konkrétních lidí, což považují za důležitý faktor utváření autentické historické paměti.

Účastnil jste se v 60. letech osobně diskusí s německými historiky? Jezdil jste na konferenci do Německa?

Co se týče první otázky, tak odpovím, že ano, osobně i korespondenčně. K tomu bych ale rád přičinil poznámku, jež se váže i k otázce druhé. Nejsem typ člověka, který by se využíval v zahraničních cestách nebo ve vystupování na mezinárodních fórech. Mojí zásadou je soustředit se s plným nasazením na historickou látku, již jsem si vybral, a snažit se o to, abych ji co nejlépe zvládl a mohl získané poznatky věrohodně tlumočit lidem, kteří se o ně zajímají. To je pro mě prioritou, takže, mohu-li to takto říct, jsem historikem základního výzkumu. Komunikace s kolegy v oboru přes hranice je bezesporu velmi důležitá a vzhledem k tematikám, o nichž hovoříme, přímo nezbytná. Mně ovšem postačují takové formy dialogu, které považují za účelné, sympatizantem velkého rozptylování zkrátka nejsem. Je to možná dáno i tím, že profesi nechápu jako středobod svého vesmíru a že úkol, jenž mi připadl, usilují naplňovat spíše nepřipoutaně, bez zbytečného nafukování vlastního ega.

Pokud jde o mezinárodní souvislosti výzkumu našeho tématu, nelze nepostřehnout, že poválečné nucené migrace německého etnika ve střední Evropě se v akademickém prostředí Spolkové republiky Německo poměrně dlouho netěšily nějakému obzvlášť mimořádnému zájmu, natož aby byly preferovány. Příčiny byly různé, nepo-

chybně též politické. Ale do toho se zde nebudu pouštět. Chci jenom říct, že také v důsledku těchto okolností byla interpretace citlivé historické látky s určitým odtaziťým nadhledem ponechána v kompetenci představitelů vysídleneckých kruhů, kteří pak s využitím možností a prostředků, jimiž disponovali, dokázali i publikačně zajistit svým stanoviskům větší ohlas. Němečtí akademici se až na některé výjimky pustili do vědecky fundovaných analýz problematiky fakticky teprve od přelomu 80. a 90. let. Pokud jde o zpracování tuzemských reálií poválečné doby, nemohu se ovšem ubránit dojmu, že nově vzniklé situace, v první řadě otevření českých archivů, využili opravdu jen nemnozí.

Je pravda, že při vzniku naší edice, na kterou se v tomto rozhovoru často odvolávám, byl docela problém zapojit zahraniční badatele, kteří by byli ochotni seznámit se důkladněji s českými prameny, čímž pochopitelně nemíním ty spolupracovníky, o nichž jsem se namátkou dříve zmínil. Možná jsem přehnaně kritický, ale někdy se mi zdá, že v německojazyčném prostředí se sice s oblibou pěstují různé europeisticky akcentované a snad i elegantní debaty o konceptech konceptů, např. v případě tzv. *Erinnerungskulturen*¹³, ale že řádný výzkum, alespoň co se týče českého (československého) kontextu poválečných nucených migrací, poněkud pokulhává. Odbornou produkci ze značné části profilují více či méně zdařilé dílčí studie, různé sborníky a tzv. kolektivní monografie, kde se v usilovné snaze o komparaci vedle sebe řadí příspěvky autorů z různých zemí. Odhodlaných pokusů o syntézu se však spíše nedostává, což ale neplatí o úctyhodných výkonech těch německých bohemistů, kteří se zajímají o různé problémy předmnichovské republiky, války a okupace.

Co je hlavním důvodem tohoto stavu? Jazyková bariéra přece není to hlavní.

To máte pravdu. Jak jsem již uvedl, historici z německojazyčných zemí u nás o tematikách spojených s odsunem bádají, ale není jich zase tolik, jak by bylo žádoucí. Pozoruhodně iniciativní jsou naopak výzkumníci z anglofonní sféry. I když nechci paušalizovat, historiků, kteří by se více než různým makrokonceptuálním úvahám věnovali tradičnímu řemeslu, není rozhodně nadbytek. Ale to je vůbec otázka charakteru současného pojetí smyslu a poslání historikovy práce.

K doplnění těchto komentářů lze snad ještě dodat, že v Německu nezachycuje téma nucených migrací v poválečném Československu žádná novější, obsáhlejší a s vědeckou akribií sestavená edice využívající v podstatné míře rovněž české úřední prameny. Pokus nahradit ji výběrem ukávek z dobových tiskovin doprovázených jinak zajímavým obrazovým materiálem, jak je tomu v případě objemného svazku, který byl nedávno vydán v Mnichově, je sice chvályhodný, ale požadované standardy nespĺňuje. Stále se hojně využívá dnes již v mnoha ohledech nepostačující edice *Dokumentation der Vertreibung*¹⁴, rozsáhlá sbírka osobních svědectví pamětníků doplněná historickými úvody, jež ovšem reprezentují již překonaný stav poznání materie. Toto dílo je přesto v německém prostředí stále zdrojem poznatků a hodnocení, která se dále multiplikují.

Když hovořím o edičních počinech, tak za správný krok správným směrem považuji práci odvedenou při realizaci polsko-německého projektu, jenž v obdivuhodném záběru zmapoval poválečné osudy německojazyčného obyvatelstva u našich severních

13 *Erinnerungskultur* – kultura vzpomínání.

14 SCHIEDER, Theodor (ed.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Band I-V*. Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte, Bonn 1955-1961.

sousedů.¹⁵ Ve srovnání s naší edicí je toto dílo koncipováno poněkud odlišně, nepochybně však zůstává významnou inspirací. K tomu jen upřesňuji, že zatímco polsko-německý editorský tým byl dosti početný, naše síly jsou neporovnatelně slabší a nejsou koordinovány „binacionálně“. Jde spíše o jakousi multispolupráci.

Částečně s vámi souhlasíme. Německých historiků mladší generace schopných studovat v Čechách je málo. Přesto řada z nich již vydala práce pro období 1938 až 1945.¹⁶ Vámi zmíněný Andreas Wiedemann se věnoval sídelní politice a sociálním změnám v českém pohraničí po roce 1945. Tyto knihy vytěžily, byť omezeným způsobem, i část pramenů uložených v českých archívech. Na české straně až na výjimky, k nimž nepočítáme sborníky a kolektivní monografie, ekvivalentní monografické práce napsány nebyly. Ale máte pravdu, že jde o období do roku 1945. Přesto to není tak, že by česko-německé téma po roce 1945 nebylo z německé strany alespoň částečně pramenně zpracováno. Nejde ale na německé straně do jisté míry i o generační záležitost, když se mladší němečtí historici věnují více období let 1938–1945? Pochopitelně jde také o podobu vědecké politiky a přijatelnost témat. Není dnes například z hlediska „velké“ vědecké politiky různých německých akademických a vědeckých institucí etapa 1938–1945 přijatelnější?

O přínosu prací německých historiků k období let 1938–1945 a zčásti i o tom, kdo a jak se v německojazyčném prostředí podílel a podílil na vědeckém

Členové Úřadu zmocněnce pro odsun Němců z českých zemí předávají prezidentu Benešovi zprávu o odsunu Němců. Uprostřed vedoucí delegace, ministr vnitra Václav Nosek. Foto: ČTK

výzkumu poválečných nucených migrací v českých podmínkách, jsem se již alespoň letmo zmínil. V případě reflexe nacistické minulosti proběhlo v německé historiografii několik dobově podmíněných vln. Šlo přitom o obecnější tendenci vyrovnat se s vlastní ošklivou historií, což bylo důležité zejména pro mladou generaci. Pozitivní efekty tohoto úsilí jsou dnes očividné, což platí také o výkonech německých historiků na poli bádání o holocaustu. Vnitroněmecká

akademická debata o poválečných událostech na Východě byla, když to řeknu velmi zjednodušeně, poznamenána jakýmsi opatrným ostychem. Jako by seriózní výzkum tématu byl vzhledem k angažmá vyhnanců něčím téměř nepatřičným či nekorektním. Jak jsem již naznačil, měly na to určitě vliv i ambice západoněmecké nové východní politiky od přelomu 60. a 70. let. Stopy tohoto paradigmatu jsou nadále patrné: nejdříve si zametme před vlastním prahem,

15 Srov. BOČKOWSKIEGO, Daniela – BORODZIEJ, Włodzimierz – LEMBERG, Hans (eds.): *Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. Tom I–IV*. Wydawn. Neriton, Warszawa 2000–2001.

16 GEBEL, Ralf: *„Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*. Oldenbourg Verlag, München 1999; ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Argo – Prostor, Praha 2001; KÜPPER, René: *Karl Hermann Frank (1898–1946). Politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten*. Oldenbourg Verlag, München 2010.

a teprve potom můžeme kritizovat druhé za jejich drsný přístup v rozbourané poválečné situaci. Také pokud jde o ožehavá témata česko-německé minulosti, sehrávalo podobné uvažování nesporně nepřehlédnutelnou roli. Je zcela pochopitelné, a já to jen vítám, že řada německých badatelů včetně těch, které jste pro ilustraci uvedli, vychází v první řadě vstříc potřebě ošetřit v historické paměti ta místa, jež jsou obzvláště bolavá (henleinismus, Mnichov, okupace, nacistické zločiny aj.). Na druhé straně však připomínám, že syntetické, o důkladné studium archivního materiálu různé - a na předním místě české - provenience opřené monografické zpracování poválečných československých vysídlovacích akcí nemá v Německu svého autora. To samozřejmě neznamená, že by zejména mladší historici neprohlubovali své znalosti českých pramenů a že by jejich studie nepřinášely leccos nového. Ve vnitroněmecké debatě je ale přes různé aktuální obměny a difference možno stále vystopovat zastoupení starších schémat, která jsou ukotvena v naraci pamětníků a argumentaci vysídlenecského písemnictví. Navíc, některé nikoli nepodstatné věci jsou v poslední době překrývány nánosem rozmluv o charakteru a váze „německé oběti“. Za této situace nevyklučuji, že pro historika z akademického milieu není zrovna snadné zasáhnout výrazněji do diskurzu nějakou fundovanou vědeckou monografií. Nesmíme přitom zapomenout ani na to, že česko-německé téma a jeho implikace hrají v celoněmeckém rozměru spíše marginální úlohu.

Podle Adriana von Arburga je pro českou historickou obec naopak problém vnímat sudetoněmeckou tradici, tedy využít obrovské množství pamětnického materiálu shromážděného v německém prostředí. Přitom jde pro historiky o nesmír-

ně zajímavý pramen. Jak vnímáte tuto otázku?

V tom nezbývá než souhlasit. Já sám jsem při své práci z těchto informačních zdrojů vydatně čerpal. Heuristické využití subjektivních výpovědí osob, zejména těch, na které dolehlo poválečné vření v českých zemích obzvláště tíživě, však vyžaduje jak nepředpojatost a potřebnou míru empatie, tak kriticky pečlivé zkoumání a konfrontaci s jinými prameny. Pokud jde o tzv. oral history, kde se v poslední době mnohé podařilo, je třeba připomenout, že očití svědkové událostí na německé i české straně, jež je v tomto ohledu přinejmenším zdrženlivá, nenávratně odcházejí, takže je třeba si pospíšet. V této souvislosti využívám příležitosti a upozorňuji na některé plánované a zčásti již uskutečňované aktivity občanského sdružení *Conditio humana*, které vzniklo v květnu 2012 a které si kromě řešení řady zajímavých projektů předsevzalo věnovat náležitou pozornost také individuálním příběhům a výpovědím pamětníků z obou národních prostředí.¹⁷ Ukazuje se, že je zde skupina lidí vědomých si potřeby nahradit často v bludném kruhu roztáčené debaty kolem česko-německé problematiky jinými přístupy. Mám zde mj. na mysli začlenění tématu poválečných nucených migrací do ucelenějšího výkladu faktů a souvislostí týkajících se konkrétních dopadů uplatňování etnopoliticky motivovaných populačních a sídelních konceptů na lidská společenství a jedince, jejichž domovina byla tak či onak přeorána modernou.

Dá se najít určitá kontinuita, když hovoříme o nevysídlených Němcích před únorem 1948 a po něm?

Soudím, že ano. Výše jsem nakouzl, že po uzavření hlavní etapy stěhování za hranice poznamenalo v roce 1948

životní podmínky zbývajících Němců přesídlení jejich části (o skutečném rozsahu akce a jejích cílech se nadále diskutuje) z pohraničí do vnitrozemí. Zvláštní případ přitom představovalo „znovusoustředění“ několika tisíc osob do již vysídlených obcí na Jáchymovsku a v okolí, odkud byli nasazeni na práce při těžbě uranu. Vnitřní přesuny německých obyvatel byly v zásadě ukončeny v roce 1949. K jejich poslednímu významnějšímu vnějšímu transferu došlo počátkem 50. let, kdy v rámci tzv. slučování rodin vycestovalo do obou německých států, Rakouska a jiných zemí téměř osmáct tisíc lidí. A pak se zase vynořila otázka, co dále. Již jsem uvedl, že vládnoucí garnitura váhala, ale pod vlivem nejrůznějších faktorů domácího i zahraničního původu se nakonec prosadila, byť zprvu nikoli zcela jednoznačně, koncepce, jejíž realizace by se dala ve zjednodušené podobě shrnout následovně: odbourání dosud nejvíce citelné diskriminace, uvolnění cesty k získání státního občanství (ovšem bez nároku na navrácení zabaveného majetku), poskytnutí určitých úlev v jazykové a kulturní sféře (avšak žádné německé školy a spolky), postupná integrace německy hovořících pracujících do socialismus budující společnosti v duchu „proletářského internacionalismu“, důsledná kontrola a ideologická indoktrinace, vše bez záruky kolektivních minoritních práv. A dlužno ještě připomenout okřídlené úsloví „není Němec jako Němec“, kdy základním rozlišujícím znakem byla oddanost komunistickému zřízení a geograficky vzato příslušnost k jednomu či druhému státu na německém území. O metamorfózách komunistické politiky vůči menšinám a zvláště té německé by se ovšem dalo povídat velmi dlouho. Faktem je, že kdykoli se později naskytla nějaká možnost, jak legálně nebo nelegálně odejít za hranice, nemalá část „našich“ Němců, v první řadě těch mladších, ji neváhala využít.

17 Blíže o činnosti sdružení na jeho internetových stránkách <http://www.conditiohumana.cz> (citováno k 20. 5. 2013).

Němečtí zajatci po kapitulaci na Pražském hradě v květnu 1945

Foto: ČTK

Zajímalo by nás ještě, jak to vypadá s německou verzí vaší edice.

S německou verzí našeho edičního díla se od začátku počítalo. S přihlédnutím k některým ne zrovna okrajovým problémům souvisejícím s organizací celého projektu a personálním, technickým a hlavně finančním zabezpečením jeho realizace jsme se rozhodli dát přednost českému vydání jednotlivých svazků. Pokud se budou věci vyvíjet příznivě, je možnost připravit a s určitým časovým odstupem publikovat edici v němčině reálná. Zajištění a uskutečnění kvalitního překladu poměrně obsáhlých vstupních textů a hlavně vlastní dokumentace nebude určitě žádnou maličkosť. Připomínám jen, že po výzkumu v asi šedesáti českých archivech a následné selekci materiálu bylo pro zveřejnění nakonec vybráno bezmála 3000 dokumentů. Většinou se jedná

o prameny, které zatím nebyly publikovány nebo nebyly dosud ani známy. Nemalá část z nich je přitom zpracována v elektronické podobě. Doprovodnou součástí každého dílu (svazku), ovšem s výjimkou toho prvního, jenž plní funkci jakéhosi všeobecného vstupu do celé edice, je CD-ROM. Ten obsahuje nejen celý obsah daného knižního svazku a další přidané dokumentární položky, ale také různé statistické přehledy, mapy a fotografie. Aplikace je koncipována tak, aby se čtenář i s pomocí fulltextového vyhledávání dostal hlouběji do textu.

Jak ediční práci zvládáte? Jde přece o úplně jiný typ práce, než je klasické psaní odborných textů.

Je to náročné. Vzhledem k tomu, že jsme malý tým, odehrává se mnohé doslova na koleně. Kdo se nikdy nepodílel na sestavení nějaké obsáhlé, kriticky

zpracované edice archivních dokumentů, může mít o té dřině jen omezenou představu. Blížím se názoru, že leckdy je snazší sepsat nějakou monografii než se „trápit“ s edicí. Nedivím se, že to nejednoho badatele může odradit.

Po různých peripetiích, kterými se zde nehodlám zabývat a které na jiných místech alespoň ve stručnosti objasnil Adrian von Arburg, se závažným problémem stalo obstarání peněz na vydání prvních tří svazků, přičemž bylo třeba silně improvizovat, a také vyhledání vstřícného nakladatele. Bylo pro nás velkým štěstím, že jsme jej našli v osobě pana doc. MUDr. Zdeňka Susy, jenž nám podal pomocnou ruku. Výsledek, myslím, není špatný, to však lépe posoudí zainteresované publikum. Důležitá etapa práce, za kterou bych rád poděkoval všem lidem, kteří se na ní podíleli nebo nad ní drželi ochrannou ruku (jejich jména jsou uvedena v závěru prvního dílu edice), je sice za námi, mnoho nelehkých úkolů nás ovšem teprve čeká. Tím nejbližším je vydání 2. svazku II. dílu, k němuž by mělo dojít co nejdříve. V dlouhodobější perspektivě bude třeba zápolit s dalšími čtyřmi svazky, z nichž ten poslední bude obsahovat na tisíc ukázek z dobového československého tisku, jež se týkají odsunu a osídlování. To, co nás přes všechny dosavadní obtíže stále motivuje, je záměr dokončit dílo, které by mělo všechny potřebné atributy solidní vědecké edice a mohlo účinně sloužit odborné i další veřejnosti.

Co vás ještě čeká a co byste chtěl ještě udělat?

Když jsem zpětně obhlížel terén, po kterém jsem se ve své profesi ponejvíce pohyboval, připadalo mi potřebné věnovat ještě pozornost otázkám spojeným s pobytem německých válečných zajatců v českých zemích v poválečném období. První nástin této u nás nepříliš známé problematiky jsem připravil, nyní by mělo následovat jeho zevrubnější zpracování. Uvidíme. Možná že z mé strany jde o poslední kamínek vložený do mozaiky zobrazující téma, jehož hlubšímu objasnění jsem se doposud věnoval. pd